

Dějiny staveb 2005

Předmět poznání a brána iluze

Dvě z tváří vztahu ke stavebnímu dědictví ve „věku nejistot“

Na historické stavební dílo jsme se již bezpochyby naučili pohlížet jako na svébytný hmotný historický pramen. Jako na zdroj informace. Touhou zvědavých je tento pramen vytěžit, vědecky zpracovat, získanou informaci jednak trvale uchovat a zároveň na veřejnosti prezentovat. Obrazem reálné podoby naplňování tohoto čistě poznávacího vztahu k historickému výtvaru je archeologie. Ta prosadila poznání jako *raison d'être* své existence. Stavebně historický výzkum, který se zrodil a dlouho vyvíjel jako součást přípravy činnosti nanejvýše praktické, jakou je stavební obnova historických objektů, je na rozdíl od archeologie vnímán jako aktivita, jejíž smysl se naplňuje převážně jen zajišťováním podkladů pro rozhodování o způsobu zásahu do stavebního díla. O jeho roli jako o nástroji k vytěžení informačního obsahu hmotného pramene, jež stavba představuje, uvažují zatím nemnozí. V povědomí veřejnosti představa o významu stavby jako nositele informace zřejmě doposud dostatečně nezdomácněla. Zájem o ochranu tímto způsobem uchované informace se tedy zatím ani nemohl dostatečně prosadit jako společenská potřeba. Je přitom paradoxem, že odlišná geneze obou disciplín - tedy archeologie a stavebně historického průzkumu - zakrývá doposud, dokonce i v očích valné části odborné veřejnosti shodné rysy jejich cílů i metodické výzbroje a je doposud rovněž zdrojem odlišného přístupu ke zpracování výsledků průzkumové práce obou disciplín i k zajištění podmínek pro ni. Služebnost stavebně historického zkoumání své mateřské disciplíně - památkové péči - má však i další důsledky pro poznání stavebního díla. Sepětí s cíli památkové obnovy doposud vždy podstatným způsobem modifikovalo prostor, v němž se mohl poznávací proces odehrávat. Zkusme z tohoto hlediska představit několik historických klipů, které budou tuto skutečnost krátce ilustrovat:

U zrodu stavebně historického průzkumu a jeho analytických postupů stojí obdivovatel čisté krásy středověku Viollet-le-Duc a jeho touha jasně rozlišit původní jádro stavby od znehodnocujících mladších slohových nánosů. Je to právě on, kdo první kreslí analytické plány stavebních celků.

Oproti síle vize vzkríšené minulosti, které bylo možno bez váhání obětovat pravou tvář dochované reality, vystupuje takřka jako *memento mori* Rieglova představa ceny stáří. Prožitek pomíjivosti věcí tolik blízký náladě „*fin de si'ecle*“ otevřel cestu altruistickému vzdání úcty lidským výtvarům zpředmětňujícím svědectví plynoucího času. Rodí se konzervační metoda a s ní ruku v ruce i pochopení pro vrstevnatost starého stavebního díla a potřeba ji zkoumat a dokumentovat. Ne již jako kdysi Mocker ve svých skicách proto, aby získal podrobné podklady pro přestavbu, ale jako například K. Hilbert a jeho následovníci proto, aby zachytili stopy historického procesu a učinili je přístupné dalšímu bádání.

Zaujetí zvědavým zkoumáním, které místy zatlačovalo do pozadí emocionální stránku vztahu k památce i estetický prožitek z ní, nutně vyvolalo reakci v syntetickém přístupu. Shodou historických okolností se dozvuky diskuse o opodstatněnost ochrany celistvé podoby uměleckého výtvaru počátkem 50. let setkaly s atmosférou prosáknutou ideologií socialistického realismu. Hodnotový pluralismus, úvahy o pomíjivosti věcí a stopách plynoucího času byly rázem vytěsněny představou o obnově nejprogresivnější fáze stavebního osudu památky, přičemž kritéria progresivnosti byla někdy až zrudně poznamenána ideologickými postoji (např. obětování vrstvy tmářského baroka na želivském klášteře obnově pokrokové vrstvy renesanční). Stavebně historický průzkum měl v této atmosféře hodnotové selekce živnou půdu, i když jeho výsledky měly nepopiratelný význam vědecký. Tento badatelský efekt však byl dle mého soudu vedlejším produktem dobové památkářské doktríny. Obnova památky - tehdy se obecně rozšířil pojem rekonstrukce - se navíc stala manifestací úspěšnosti socialistické společnosti. Památka buď měla být obnovena - pokud na to stačily finanční prostředky - nebo jako žalující výtky nenaplněným slibům o péči socialistického státu o kulturní dědictví potichu odstraněna. Rekonstrukce nejvýznamnější stavební etapy měla i nepoučenému divákovi přinést esteticky uspokojivý, jednoznačný, realistický a hmatatelný obraz zaniklé skutečnosti, jehož vytrženost z toku času nebyla shledávána za závadu. Bylo nutno vyměnit a novými nahradit veškeré věkem poznamenané, nebo obnovované vrstvě neodpovídající stavební doplňky, detaily uměleckořemeslné i řemeslné. Při úpadku stavebních řemesel a zistném zájmu dodavatelů na co největším rozsahu stavebních prací se dopad dal očekávat. Výsledek se nezdálo přetavit do podoby neživého schématu, jakéhosi absurdního modelu v měřítku 1 : 1. V dobové teorii toto dění příznačně provází názorová změň v otázce, co vlastně je autentická.

Snad to je důsledek stále se znevýhodňujícího poměru mezi narůstající masou často bezduché nové výstavby a stále se zmenšujícími ostrůvky rozmanitého a podnětově nesrovnatelně bohatšího historického prostředí, snad znechucení schematismem památkových rekonstrukcí, snad obecnou krizí moderny a nástupem postmoderny - to by jistě stálo za hlubší analýzu... Ať to však bylo jakkoli, ocitli jsme se v dnešní době tváří v tvář nedůvěře v budoucnost a pocítili nostalgii. Historie se náhle stala hledaným konzumním artiklem. Ne však v podobě vědecké reflexe zkoumané reality, ale jako volná fantasy hra s historizujícími atributy. Fikce minulosti, kde nejde o poznání, ale - ne-li snad přímo o únik před současnou skutečností - tak přinejmenším o nutkavou potřebu kompenzovat stále tíživěji pociťovanou absenci všeho toho, co stále většímu počtu lidí tak naléhavě a bolestně chybí. A tak vyvažujeme high-tech svého životního stylu tu svazkem přírod-

ního lýka v dekoraci interiéru, tu ošoupaným medvídkem nostalgicky křísícím vzpomínku na dobu mládí našich maminek, tu zasněným pohledem na generacemi prošlapávané dřevěné schody... Historizující nábytek, pseudosloho-
vé doplňky, unylá patinace nakašřované staroby... Pravost či nepravost totiž zdaleka nemusí být pro většinu běžných „konzumentů historie“ rozhodující. Neboť tyto předměty samy k nim nehovoří především o pravdě své vlastní existence, ale představují především ikony (tj. zástupné znaky) odkazující mimo sebe: tam, kde příroda je na dosah ruky, tam, kde věci v jistotě svých časem prověřených hodnot důstojně trvají a nemění se s horečnou překotností, kde čas plyne pomaleji a „lidi se znají“, kde z výtvaru dýchá dotek lidské ruky... A do těchto krajin touhy a snu si zřejmě ti, kdož tuto cestu volí, nemusí žádat za průvodce rozumové poznání.

Přesto lze například soudobé probuzení citu pro historický uměleckořemeslný a řemeslný detail (který představuje prvoplánovou a obecně nanejvýš srozumitelnou ikonu starobylosti na straně jedné) jistě zároveň chápat i jako logický důsledek vnitřního vývoje vědeckého poznání historických stavebních struktur, které se postupem času dopracovávalo od celkového náhledu na základní dispoziční rozvrh historických staveb až k detailnímu pohledu na jejich drobné skladebné prvky a jen zdánlivě nevýznamné stopy stavebních a funkčních proměn. Vnější společenské klima však bezpochyby tento přirozený proces postupného zaostřování pohledu ovlivnilo a urychlilo.

Stejně tak tomu bylo snad i s příklonem k hodnotovému pluralismu, jehož návrat do obzoru společenského povědomí v nových politických poměrech nápadně zarezonoval se znovuobjevením Rieglova teoretického odkazu a postupným prosazováním tzv. restaurování architektury. Obnovuje se cit pro patinu, ožívá zaujetí složitostí a nejednoznačností... Památková péče méně koriguje a více naslouchá. Nové památkářské přístupy daly vzniknout kvalitativně novým požadavkům na inventarizaci, dokumentaci a stavebně historický průzkum stavebního detailu.

Předpokladem ošetření stavebního díla konzervační či restaurační metodou však paradoxně nemusí ve všech případech být komplexní analytický průzkum. Nové metody jsou přece založeny na preferenci neinvazivních přístupů k památce, které se její úlohy jako hmotného nosiče informace v zásadě nedotýkají. Detailní poznání procesu, jímž se výtvar dostal do své nynější podoby, se proto v řadě případů může přesunout z oblasti předprojektové přípravy památkové obnovy do oblasti základního výzkumu. Existuje však reálný prostor pro takový výzkum? V památkové péči nebo jinde? Jsou na tento posun související disciplíny připraveny? Co uměnověda? A co s těmi oblastmi stavební kultury, které ji přesahují? Kdo ponese břímě zpracování informačního potenciálu stavební památky a jejího zpřístupnění jako historického pramene, pokud tato činnost nebude podmiňovat památkovou obnovu? Vnučuje se opět paralela s archeologií...

Na závěr jedna bizarní vzpomínka. Nejmenovaný referent z hluboce předrevolučního státního ústavu pro obnovu památek ve snaze ochránit drobnou kapličku ideologicky přijatelnou argumentací před demoličním záchvatem jakési „akce Z“ udeřil pěstí do stolu a vykřikl: „My marxisté přece

chráníme hmotu!“ Zdá se, že v řídicích a rozhodovacích strukturách památkové péče (a pochopitelně nejen v nich) přes změnu politického klimatu toto přesvědčení dodnes přetrvává. Jako by nestál za řeč onen informační obsah, který památka v sobě uchovává. Podléhá-li degradaci či zániku hmotný nosič unikátní historické informace, je to sice ostuda, ale stačí ji unést, vytrvat a po čase zbytky památky zamést na lopatku. A je po starostech. Neboť památka je jen hmota... Nebo snad není?

Zároveň však alespoň mezi památkáři a dalšími zainteresovanými odborníky není jistě pochyb o tom, že složitost hodnotové struktury památky nelze bez újmy redukovat ani na informaci samotnou. Je-li však památka ohrožena zánikem nebo degradací, pak je ochrana jejího informačního obsahu jeho převedením na jiný nosič aktem zcela regulární aktivní památkové péče. Každá kulturní společnost, která byla obeznána s významem výpovědi hmotných historických pramenů a je si zároveň vědoma objektivních obtíží při jejich uchování v celém rozsahu, by měla učinit opatření, aby pořizování dokumentace, průzkum a výzkum ohrožených a zanikajících staveb tvořily zcela rovnocenně vnímanou, organizačně i finančně zajištěnou součást jejího systému ochrany kulturních hodnot.

Krise vědeckého poznání a důvěry v cesty vědy je zřejmě jedním z atributů naší nejisté doby. Usilovat v těchto podmínkách o zvětšení prostoru pro výzkum právě v takovém segmentu bádání, který se stále teprve uchází o své širší společenské uznání, se z tohoto hlediska zdá být pokusem krajně donkichotským. Přesto ale není – myslím – jiná cesta.

Milada Hauserová